

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 371.315.6:51

Оксана Джус

ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

ORCID ID 0000-0001-9363-689X

DOI 10.24139/2312-5993/2020.05-06/225-235

СОФІЯ РУСОВА І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ПОЗАШКІЛЛЯ (ДО 20-РІЧЧЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ПОЗАШКІЛЬНУ ОСВІТУ»)

У статті розкрито маловідомі аспекти життєдіяльності Софії Федорівни Русової, з'ясовано її внесок у становлення й розвиток позашкільної освіти в Україні. Здійснено аналіз опублікованих та рукописних праць С. Русової, у яких окреслено питання просвіти, національного виховання, рідномовного навчання. Наголошено на ролі позашкільної освіти як об'єднуючого чинника діяльності національно свідомої інтелігенції й запоруки розбудови незалежної Української держави. Виявлено, що актуалізація ідей С. Русової цілком корелюються із провідними постулатами Закону України «Про позашкільну освіту».

Ключові слова: позашкільна освіта, просвіта, національне виховання, Софія Русова, Закон України «Про позашкільну освіту».

Постановка проблеми. У 2021 році українство світу відзначатиме 165-ліття від дня народження Софії Федорівни Русової – видатної представниці української культури, державної, громадсько-політичної та «жіночої» діячки, ученої-педагога, літературного критика, мемуариста, письменниці. Постать ученої, колосальний масштаб творчого доробку «жінки великого духа і сильної волі» викликає щире захоплення й повагу.

Не випадковим, на наш погляд, є факт проголошення у 1991 р. ЮНЕСКО роком Софії Русової: незалежність нашої держави співпала з ювілеєм людини, яка все життя наближала її. Родючий ґрунт української землі другої половини XIX століття виявився надзвичайно плідним для духовних зерен, що їх зронила чужинка за походженням. Адже «прийшла на світ», коли безсмертний Шевченко «...палав гнівом проти гнобителів нашого народу, доростала тоді, як М. Драгоманов розгортав свої сили, коли із Західної Європи ширилися ідеї поступу, національної і соціальної справедливості... літ доходила в добу великих людей і великих ідей». У ті ідеї людяності, рівності, волі, демократії сама увірувала й пішла на працю для їх здійснення (Залевський, 1936, с. 2).

Ім'я і творча спадщина С. Ф. Русової сьогодні сприймаються як достатньо глибоко вивчена персоналія і педагогічне явище. Проте в більшій частині підручників і навчальних посібників аналіз її праць і наукового доробку подекуди, на жаль, обмежується доеміграційним періодом. Водночас навіть той «загальновідомий» пласт життя вченої вивчений, на наш погляд, недостатньо, особливо в контексті становлення та розвитку позашкільної освіти в Україні.

Аналіз актуальних досліджень. Певною мірою ця проблема аналізується в наукових розвідках Л. Березівської, Л. Вовк, Ж. Ільченко, І. Зайченка, Н. Калениченко, Н. Копиленко, О. Проскури, О. Сухомлинської та ін.

Мета статті – розкриття маловідомих аспектів життєдіяльності С. Русової та з'ясування її внеску у становлення і розвиток позашкільної освіти в Україні.

Методи дослідження: пошуково-бібліографічний, порівняльно-зіставний, історико-ретроспективний і хронологічно-системний, загальнонаукові: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, класифікація здобутих фактів і даних, проблемно-генетичний, узагальнення й систематизації виявлених матеріалів і даних.

Виклад основного матеріалу. Початком діяльності Софії Русової в галузі позашкільної освіти впевнено можна назвати саме той період, коли у серпні 1918 р. міністр освіти І. Стешенко офіційно запропонував їй очолити відділи дошкільної та позашкільної освіти.

Однак, початки просвітницької діяльності Софії Русової сягають часів її знайомства з українською справою. Вона була одним із ініціаторів створення першої громадської книгозбірні в Чернігові (проіснувала понад 30 років), активним членом Харківського (1869-1897) та Київського (1882-1908) товариств грамотності. У період роботи в них С. Русова створила низку популярних творів («Жанна д'Арк» (1893), «Странник Григорий Саввич Сковорода. Биографический очерк» (1894), «Братства в юго-западной Руси. Исторический очерк» (1895), «Днепр и Приднепровье» (1898), «В стране вольного крестьянства. (В Норвегии)» (1905) та ін.), російськомовне видання яких (особливо в Харківському товаристві) було неоднозначно сприйняте українською інтелігенцією, зокрема Б. Грінченком та Оленою Пчілкою. С. Русова ж так тлумачила появу цієї нерідномовної друкованої продукції: у той час слід було іти на компроміс, «використовувати школу, яка є, книжки, писані чужою мовою, з огляду на те, що всяка наука до лісу не веде, а хоч і чужою мовою, все ж таки здійсмає полуду з очей, будить свідомість взагалі,

значить разом з нею і самосвідомість кожного народу, кожної нації...» (Русова, 1937, с. 130).

З її ініціативи при Харківському товаристві грамотності був організований відділ народних читань, діяла недільна школа. Використовуючи твори Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, вона на власному досвіді переконалася, який «великий вплив на моральний та інтелектуальний розвиток може мати добре скерований цикл літературних читань» (Русова, 1937, с. 132).

Уже наприкінці XIX ст. активна просвітницька діяльність С. Русової була помічена галицькою громадськістю: 1899 р. зусиллями львівської «Просвіти» виданий друком її «Український буквар» (Вовк, 1997, с. 76), і лише в 1906 р. він став доступним для користування в царській Росії завдяки зусиллям Благодійного Товариства видання загальнокорисних і дешевих книг. Останнє розпочало свою діяльність 1898 р. у Санкт-Петербурзі за прикладом львівської «Просвіти» і видавало популярні книжки українською мовою (Енциклопедія українознавства, 1996, с. 2369).

З тих пір співпраця із галицькою, а згодом і східно-українськими «Просвітами», стала невід'ємною частиною її багатогранної діяльності С. Русова – активний член Чернігівської «Просвіти», яку очолив М. Коцюбинський. 13 грудня 1907 р. датується його лист до Софії Федорівни з проханням дати згоду бути представником на з'їзді «Деятелей общества народных университетов» в Петербурзі (Інститут рукописів, 1977, арк. 1), де на той момент перебувала вчена під «гласним надзором» царської поліції. Проте це не завадило їй саме тут розгорнути свою просвітницьку роботу. Уже згадуване Благодійне Товариство видання загальнокорисних і дешевих книг видало її «Український буквар» (1906), «Початкову географію» (1911), популярну брошуру «Як люде живуть у Норвегії» (1906) та ін. У своїх «Споминах» вона писала: це «був сміливий крок, бо таких підручників російська цензура не пропускала українською мовою...» (Русова, 1937, с. 162).

Ще сміливішим кроком товариства було видання «Кобзаря» Т. Шевченка, перших творів О. Олеся та Я. Степового.

Повернувшись до Києва, С. Русова, поряд із В. Антоновичем, В. Винниченком, Б. Грінченком, Д. Дорошенком, М. Лисенком, Лесею Українкою, І. Огієнком, стає активним членом Товариства «просвіта» в Києві ім. Т. Г. Шевченка (1906-1910). У статті «Кіевское украинское Общество «Просвіта», вміщеній у Санкт-Петербурзькому часописі «Русская школа» за 1910 р., учена розкрила історію виникнення, зміст

роботи та причини закриття цього «національного просвітительного установа», яке спробувало після 200-літньої перерви на східноукраїнських землях дати «скільки-нибудь здорову духовну їжу 27-ми мільйонам українського народу в самій зручній формі, в вигляді книг, лекцій, шкіл на рідному мові» (Русова, 1910, с. 70).

Аналізуючи результати діяльності київської «Просвіти», С. Русова виокремила такі її складові: видання українськомовної літератури, читання лекцій, влаштування «читань» для дорослих і дітей, літературно-музичних вечорів. Особливо наголосила на зверненнях товариства до Ради Київського університету ім. Св. Володимира з проханням організувати кафедру з українською мовою викладання та до Державної думи про впровадження у школи викладання предметів українською мовою. З жалем і гіркотою з приводу припинення діяльності товариства вчена писала: «...Кіевская Просвіта явилась тем національним просвітительним устаном, которое за все короткое время своего существования стояло вне всяких политических партий, охраняя и стараясь хоть сколько-нибудь удовлетворить самые насущные нужды национального просвещения в Украине» (Русова, 1910, с. 71).

У цей же період С. Ф. Русова – член Товариства поширення в народі початкової, середньої і вищої освіти в межах Київської, Полтавської, Чернігівської, Волинської і Подільської губернії (1908 – 1911) на чолі з С. Тимошенком; тісно співпрацює з Українським науковим товариством під керівництвом під керівництвом М. Грушевського, яке розгорнуло широку кампанію з розвитку вищої освіти на національній основі. Учена стала одним із співзасновників та найактивніших дописувачів першого українського педагогічного часопису Наддніпрянської України «Світло», «Вільної Української школи», співкерівником видавництва «Українська школа».

Не дивно, що саме від просвітних організацій Києва С. Русову було обрано до Української Центральної Ради на Всеукраїнському національному конгресі 8 квітня 1917 р. Вона очолила департаменти дошкільної і позашкільної освіти при Генеральному секретаріаті Центральної Ради. Саме цей відділ здійснив перші практичні зрушення в національному вихованні. Потреба у кваліфікованих працівниках для проведення просвітницької роботи серед населення спонукала Генеральний секретаріат відкрити 20 листопада 1917 р. інструкторські курси з позашкільної освіти, на яких було прочитано 186 лекцій, зокрема і С. Русової – «Історія і сучасний стан позашкільної освіти у Росії та за кордоном та його організації» (ЦДАВО України, 1917, арк. 50-50 зв.).

Департаментом позашкільної освіти були підготовлені рекомендації-порадники, допоміжна література, матеріали до програм регіонального характеру, рекомендації для громадських установ позашкільної освіти, серед них «Вища селянська школа на Україні», «Про вечірні школи», «Народні будинки», «Просвіти», їх значення для культурного розвитку народу» С. Русової (Вовк, 1997, с. 86-87).

З метою отримання докладних відомостей про всі існуючі «Просвіти» в Україні та їх об'єднання, відділ позашкільної освіти створив «Організаційну комісію з влаштування Всеукраїнського з'їзду «Просвіт», який розпочав свою роботу 20 вересня 1917 р. за участю 232 представників від 164 «Просвіт» та інших організацій (ЦДАВО України, 1917, арк. 28).

На урочистому відкритті з'їзду виступили М. Грушевський, С. Петлюра, С. Русова. Так, перший президент України висловив надію, що «освіта не дасть загинути тому, що здобули попередні покоління», а С. Петлюра наголосив, що «тільки віра в «Просвіту» дає йому надію, що рух український поглибшає та зміцніє» (ЦДАВО України, 1917, арк. 30).

Слід зауважити, що вчена не поривала стосунків і з галицькою «Просвітою», які стали особливо тісними після еміграції вченої. У статті «Культурно-просветительныя украинскія організації въ Галиції», вміщеній в московському виданні «Украинская жизнь», С. Русова всебічно розкрила зміст роботи філій «Просвіти» у Стрию, назвала найбільші установи, утримувані просвітніми осередками у Львові («прекрасную библиотеку» і комерційну школу), в Милованю (господарську школу). Угерцях (жіночу господарську школу).

У праці пізнішого періоду – «Позашкільна освіта і засоби її переведення» – Софія Русова підкреслює, що львівське товариство «Просвіта» «за 40 років своєї діяльності так багато зробило на користь освіти свого народу, що має право на видатне місце серед усяких слов'янських товариств». Воно не тільки сприяло матеріальному розвитку селян, але й будило їх національну свідомість. Найкращою школою «політичної свідомости русинсько народу» громадська діячка називає віча, що скликалися осередками «Просвіти» (Русова, 1918, с. 42).

Високу оцінку праці галицьких просвітніх організацій знаходимо і в статті «До культурного об'єднання з Галичиною», опублікованій в офіційному періодичному органі уряду Західноукраїнської Народної Республіки – щоденнику «Републіка» за 1919 р. (Русова, 1918).

Закономірно, що така увага Софії Русової до роботи просвітницьких осередків краю, а також її сподвижницька праця в царині пробудження

національної свідомості як наддніпрянських, так і наддністрянських українців, не могла не імпонувати галицькій українській громадськості: у грудні 1925 р. загальні збори «Просвіти» у Львові одноголосно оцінили її заслуги перед товариством – вона стала однією з 15 заслужених «для нашого народу і української культури» громадян, яких було прийнято в Почесні члени цієї організації. Поруч із нею цього найвищого «національного відзначення» удостоїлися Богдан Лепкий, Костянтина Малицька, Степан Смаль-Стоцький, Василь Стефаник, Євген Чикаленко та ін. (Русова, 1918, с. 162).

Про те, як сприйняла Софія Русова, відірвана від рідних теренів, цю відзнаку, довідуємося листа-подяки на ім'я тогочасного голови товариства «Просвіта» М. Галущинського:

«Високошановний Пане Галущинській!

Сьогодні великий день в моєму (занадто довгому) життю! Сьогодні я одержала Грамоту Почесного Членства Львовской Просвіти!

Ніхто з вас, хто присудив мені цю почесну Грамоту не зможе уявити собі до чого вона мені дорога, як оживила вона мою стару енергію, так приупавшую за останні роки і ось так несподіванно, так незаслуженно наша найстарша Просвіта дала таку високу оцінку моїй такій незначній діяльності. Не знала як дякувати Високе Товариство за цю дорогу для мене Грамоту.

Прошу Вас високошановний Пане передати Головному Відділу цю мою щирі і глибоку подяку і запевнити маю що з останніх старих сил моїх рада працювати на користь славній Львівській Просвіти.

З глибокою Вас пошаною усім серцем Ваша С. Русова» (За працю для народу, 1918, с. 65-67).

У вересні 1929 р. С. Русова взяла участь у роботі освітнього конгресу у Львові, організованого з нагоди 60-річчя заснування «Просвіти». Її виступ на ньому організаційний комітет розглядав як важливий чинник «того, щоб конгрес вийшов так, як того вимагає національна гідність Великого Народу...» (ЦДІА у Львові, 1929, арк. 3-3 зв.). Архівні документи засвідчують, що появу Софії Русової на конгресі та виголошений нею реферат «Моральне виховання в позашкільній освіті» делегати зустріли «гучними оплесками» (ЦДАВО України, 1929, арк. 25). У ньому вона наголосила, що великою заслугою просвітян є позашкільна освіта дорослого населення, яка, за її, переконанням, «заповнює, знищує ту глибоку прирву, що за століття темноти народів склалася межі інтелігентними верствами народними ... масами» (ЦДІА у Львові, 1929, арк. 10).

Активно відгукнулася С. Русова і на прохання Головного відділу товариства підготувати спогади про діяльність «Просвіти» та її заслуги в національному відродженні українського народу до Ювілейного народного календаря-альманаху на 1938 р., присвяченого 70-річчю найстарішої української просвітньої організації. У листі від 26 березня 1938 р. Президія товариства «Просвіта» зазначала: «...Ми сподіваємося, що Ви, Високоповажана Пані, своїм авторитетом допоможете нам у поширенні скрізь по Чехословаччині радісної вістки про велике свято Матері-Просвіти у Львові. Сердечно запрошуємо Вас до участі в Конгресі і на Здвизі при чому повідомляємо, що рішено упросити Вас до Почесної Президії Конгресу...» (Русова, 1938, арк. 30). У роботі конгресу С. Русова участі не брала, але в рукописі матеріалу «Просвіта» за 70 літ існування», підготовленого для оприлюднення на ньому наголошувала на історичній ролі товариства не тільки у пробудженні національного життя в Галичині, але і в Наддніпрянській Україні: «Львівська «Просвіта»... це є справді Соборна установа, яка ширить рідну освіту, пробуджує національну свідомість середь українського народу, де б йому не доводилось жити чи на рідної чужинцями окупованої землі, чи на далекій чужині: на еміграції, вона озивається і морально і матеріально на кожний призив о допомі. От через що її власне ймя – Просвіта стало звичайною назвою до найпопулярнішого освітньо культурного українського центра» (*збережено правопис С. Русової – О. Дж.*) (ЦДАВО України, 1938, арк. 63).

В еміграції, подібно до освітніх діячів і педагогів – її сучасників (М. Галущинський, А. Животко, С. Сірополко), Софія Русова також чимало уваги приділяла проблемам позашкільної освіти. Проте раніше, особливо в час праці в Генеральному секретаріаті УНР, вона зосереджувалася переважно на питаннях її організаційного утвердження. Логічне вивершення погляди С. Русової на організацію Цієї ділянки освітньої роботи знайшли на Нараді діячів позашкільної освіти й дошкільного виховання 10-13 січня 1919 р., на якій вона виступила з доповіддю «Роль позашкільної освіти і її зв'язок зі школою» (до речі, як керівник відділу позашкільної освіти й дошкільного виховання в уряді УНР С. Русова відкривала Нараду і була її почесним головою). Вважаючи за аксіому положення про те, що «сама школа не може дати дітям повне гармонічне виховання й досить широку освіту без допомоги позашкільної освіти», просвітителька таким чином визначила її завдання: поширити знання і «саме головне – ... піднести громадську свідомість» різних категорій населення (Труди, 1919, с. 59).

Ухвалені за підсумками доповіді тези, як і думки, викладені у статті «Позашкільна освіта», стали, по суті, програмою діяльності молодшої Української держави в царині позашкільної освіти, ввібрали зокрема такі положення:

«...2) Діячі по Позашкільній і Дошкільній Освіті мають увійти в Всеукраїнську Учительську Спілку і закласти в ній окремі гуртки діячів Позашкільної Освіти і діячів Дошкільного виховання так, щоби в кожному Бюро спілки були представники цих гуртків.

3) Крім того для об'єднання думок бажано мати свій спеціальний орган преси, в якому обидві ці галузі освітньої роботи могли б голосно висловлюватися...

6) Тепер, коли всеукраїнські з'їзди майже неможливі, бажано закласти в Києві Всеукраїнську Раду робітників по Позашкільній Освіті і Дошкільному вихованню...» (Труди, 1919, с. 91-92).

Всеукраїнський з'їзд у справах позашкільної освіти головними завданнями визначив:

« 1. Дати в першу чергу грамоту дорослому населенню;...

3. Утворити національно-свідоме громадянство, на котре б мали змогу опіратись в своїй діяльності уряд і місцеві самоврядування.

4. Перетворити національне стихійне почуття в національну самосвідомість.

5. Піднести самодіяльність населення...» (Труди, 1919, с. 67).

Для їхньої реалізації передбачалося створення такої типології інституцій: початкові школи для дорослих 4-5 типів, загальноосвітні курси для цієї категорії населення або додаткові школи, професійні короткотермінові школи чи курси, сільські вищі школи, народні університети.

Отож, за безпосередньою участю С. Русової були розроблені чіткі орієнтири розбудови системи позашкільної освіти, здійснені конкретні кроки для реалізації висунутого нею гасла: «Наука для усіх через активне самостійне навчання» (Русова, 1917, с. 227).

Проте якщо в Україні періоду її незалежності Софія Русова отримала змогу розробити й частково реалізувати програму організаційного становлення й утвердження різних форм позашкільної освіти, то за її межами вона зосередилася переважно на теоретичному обґрунтуванні потреби всезагальної освіти та її ролі в морально-соціальному становленні молодого покоління, підготовці його до свідомої праці «для рідного краю, для визволення свого рідного народу з ланцюгів темноти і поневолення, для

поліпшення соціальних і політичних умов його життя» («Моральне виховання в позашкільній освіті») та на висвітленні зарубіжного досвіду освіти дорослих і її стану на українських землях Галичини, Буковини й Закарпаття («Народні бібліотеки й читальні в Чехії», «Просвіта» за 70 літ існування»).

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Здійснений огляд діяльності і праць Софії Русової у сфері позашкільної освіти уможливорює висновок про глибоке розуміння вченою потреби просвіти народу, донесення знань до всіх верств населення, і, що є найважливішим, і надзвичайно актуальним у наш час, потребу об'єднання зусиль західно- і східноукраїнської інтелігенції для культурної роботи, бо «тільки широке проведення в маси освіти, гасел гуманізму і моральної свідомості може перемогти ту страшну анархію, в якій зараз загибає наш талановитий народ... Тільки освіта і моральне виховання народу переможуть ... наслідки попереднього становища України» (Русова, 1918, с. 16). Перспективи подальших досліджень вбачаємо в можливості втілення провідних завдань Закону України «Про позашкільну освіту», у якому остання трактується як складова системи безперервної освіти, визначеної Конституцією України, Законом України «Про освіту» і спрямована на розвиток здібностей та обдарувань вихованців, учнів і слухачів, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні (Закон, 2000), і які цілком корелюються з провідними ідеями творчої спадщини Софії Русової, викладені у статті.

ЛІТЕРАТУРА

- Вовк, Л. (1997). *Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості)*. К.: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція» (Vovk, L. (1997). *Social and pedagogical partnership in Ukraine (stages and features)*. K.: International Financial Agency LLC).
- Енциклопедія українознавства: Словникова частина* (1996). Львів, т. 6. (*Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary part* (1996). Lviv, vol. 6).
- За працю для народу: Нові почесні члени товариства «Просвіта» (1926). *Народний ілюстрований Календар товариства «Просвіта» на звичайний рік 1927*. Львів (For work for the people: New honorary members of the society "Education" (1926). *People's illustrated Calendar of the Prosvita society for the ordinary year 1927*. Lviv).
- Закон України «Про позашкільну освіту» (*Law of Ukraine "On Extracurricular Education"*) (2000). Retrieved from: https://pedsience.sspu.edu.ua/?page_id=1423
- Залевський, Б. (1936). Софія Федорівна Русова. *Народна воля*, 25, 2 (Zalewski, B. (1936). Sofia Fyodorovna Rusova. *People's Will*, 25, 2).
- Ільїнський, М. (ред.) (1919). *Труди З'їзда діячів Позашкільної Освіти й дошкільного виховання в Києві 10-13-го січня 1919 року*, (сс. 3-97). Кам'янець на Поділлі (Ilyinsky, M. (Ed.) (1919). *Proceedings of the Congress of Extracurricular Education and Preschool Education in Kyiv on January 10-13, 1919*, (pp. 3-97). Kamenets in Podillya).

- Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Ф. 159, № 142 (Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky. F. 159, № 142).
- Русова, С. (1996). До культурного об'єднання з Галичиною. У Нагачевська З. І. (упор.), *Софія Русова і Галичина: Збірник статей і матеріалів*, (сс. 14-16). Івано-Франківськ: Вік (Rusova, S. (1996). To the cultural union with Galicia. In Z. I. Nagachevskaya (Ed.), *Sofia Rusova and Galicia: Collection of articles and materials*, (pp. 14-16). Ivano-Frankivsk: Age).
- Русова, С. (1910). Київське українське Товариство «Просвіта». *Русская школа*, 9, 70-72 (Rusova, S. (1910). Kyiv Ukrainian Society "Prosvita". *Russian school*, 9, 70-72).
- Русова, С. (1937). *Мої спомини*. Львів: Хортиця (Rusova, S. (1937). *My memories*. Lviv: Khortytsia).
- Русова, С. *Моральне виховання в позашкільній освіті*. Центральний державний історичний архів у м. Львові, ф. 348, оп. 1, спр. 136 (Rusova, S. *Moral upbringing in out-of-school education*. Central State Historical Archive in Lviv, f. 348, d. 1, c. 136).
- Русова, С. (1917). Позашкільна освіта. *Вільна українська школа*, 2, 89-91; 3-4, 166-169; 8-9, 226-227 (Rusova, S. (1917). Extracurricular education. *Free Ukrainian school*, 2, 89-91; 3-4, 166-169; 8-9, 226-227).
- Русова, С. (1918). *Позашкільна освіта. Засоби її переведення*. Київ: Дзвін. (Rusova, S. (1918). *Extracurricular education. Means of its translation*. Kyiv.: Bell).
- Русова, С. «Просвіта» за 70 літ існування». Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3889, оп. 1, спр. 3 (Rusova, S. «Enlightenment» for 70 years of existence. Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine, f. 3889, d. 1, c. 3).
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 258, оп. 1, спр. 157 (Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine, f. 258, d. 1, c. 157).
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3889, оп. 1, спр. 18 (Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine, f. 3889, d. 1, c. 18).
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3889, оп. 1, спр. 20 (Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine, f. 3889, d. 1, c. 20).
- Центральний державний історичний архів України, ф. 442, оп. 857, спр. 146 (Central State Historical Archive of Ukraine, f. 442, d. 857, c. 146).
- Центральний державний історичний архів у м. Львові, ф. 348, оп. 1, спр. 133 (Central State Historical Archive in Lviv, f. 348, d. 1, c. 133).
- Центральний державний історичний архів у м. Львові, ф. 348, оп. 1, спр. 779. (Central State Historical Archive in Lviv, f. 348, d. 1, c. 779).

РЕЗЮМЕ

Джус Оксана. Софія Русова и развитие украинского внешкольного образования (к 20-летию Закона Украины «О внешкольном образовании»).

В статье раскрыты малоизвестные аспекты жизнедеятельности Софии Федоровны Русовой, выяснено ее вклад в становление и развитие внешкольного образования в Украине. Осуществлен анализ опубликованных и рукописных трудов

С. Русовой, в которых обозначены вопросы просвещения, национального воспитания, обучения на родном языке. Акцентировано на роли внешкольного образования как объединяющего фактора деятельности национально сознательной интеллигенции и залога развития независимого Украинского государства. Выявлено, что актуализация идей С. Русовой вполне коррелируются с ведущими постулатами Закона Украины «О внешкольном образовании».

Ключевые слова: *внешкольное образование, просветительство, национальное воспитание, София Русова, Закон Украины «О внешкольном образовании».*

SUMMARY

Dzhus Oksana. Sofia Rusova and development of Ukrainian extracurricular education (to the 20th anniversary of the Law of Ukraine "On Extracurricular Education").

The article reveals little-known aspects of the life of Sofia Fyodorovna Rusova, clarifies her contribution to the formation and development of extracurricular education in Ukraine, the society "Education" in eastern and western Ukraine.

The analysis of published and manuscript works of S. Rusova is carried out, in which the issues of education, national education, native language education are outlined. The role of out-of-school education as a unifying factor in the activity of the nationally conscious intelligentsia and the key to building an independent Ukrainian state is emphasized.

Based on primary sources and periodicals of the early twentieth century S. Rusova's activity in the field of out-of-school education is thoroughly analyzed. It is emphasized that if in Ukraine during its independence (1917 – 1919) a teacher and public figure was able to develop and partially implement a program of organizational formation and approval of various forms of extracurricular education, in emigration it focused mainly on theoretical justification of universal education and its role in moral and social formation of the young generation, preparing it for conscious work for the future of independent Ukraine, improving the social and political conditions of its citizens, as well as covering foreign experience of adult education and its state in the Ukrainian lands of Galicia, Bukovina and Transcarpathia.

It is proved that with the direct participation of S. Rusova clear guidelines for the development of the system of out-of-school education were developed, concrete steps were taken to achieve its goal: science for all through active independent learning.

It is revealed that actualization of S. Rusova's ideas is completely correlated with the leading postulates of the Law of Ukraine "On Extracurricular Education", in which the latter is interpreted as a component of the system of continuing education defined by the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On Education", students and listeners, meeting their interests, spiritual needs and needs in professional determination.

A review of the activities and works of Sofia Rusova in the field of extracurricular education allows us to conclude that the scientist had a deep understanding of the need to educate the people, to convey knowledge to all segments of the population.

Key words: *extracurricular education, education, national education, Sofia Rusova, Law of Ukraine "On extracurricular education".*